

Рецензії

Ченцова Н.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЕЙ СПІВІСНУВАННЯ КОЗАЦЬКИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ СПІЛЬНОТ

Віктор Брехуненко.

Козаки на Степовому Кордоні Європи:

Типологія козацьких спільнот XVI - першої половини XVII ст.

Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011, 495 с.

Поява рецензованої книги професора В.А. Брехуненка засвідчує, що козакознавчі студії в Україні піднялися на якісно новий рівень. Для цього поступу склалися об'єктивні умови, найпомітнішим серед яких був «сплеск» зацікавленості українських істориків до даної проблематики українських істориків від часу проголошення незалежності України. Як зауважує автор наукової монографії В.А. Брехуненко, осторонь від цього процесу не перебували також російська й західна історична наука. Історик пояснює підвищення зацікавленості європейців до козацької історії прагненням з'ясувати «межі європейського світу» та зрозуміти сутність явищ, які до нього були дотичними, співіснували в європейському просторі. Вивчення моделей взаємин різних суспільних спільнот складають для європейців прагматичний інтерес для побудови відносин із сусідами. Козаки ж стали уособленням перехресних цивілізаційних впливів з обох боків Степового Кордону.

Для автора наукового дослідження важливим відправним пунктом у цих взаєминах виступає християнська складова козацьких спільнот: їх типологія, дослідження генези, етнічні, релігійні компоненти, взаємовпливи, стосунки з владними структурами, ментальні особливості, врешті, еволюція та історична доля – все це варте уваги професійних істориків. Професор В. Брехуненко має підстави для висловлення власної позиції та певних оціночних суджень, адже є визнаним фахівцем з козацької проблематики. Заявлені в «Передньому слові» монографії завдання відображають власні напрацювання автора, «науковий статок» історика, його розуміння ваги питання.

«Козацька історія здатна пролити світло на базові елементи протиборства й взаємодії на Сході Європи трьох цивілізаційних моделей: європейської, азійської і, так званої, московської версії Сходу», – зауважує професор В. Брехуненко. Козацькі спільноти заслуговують на розширене вивчення, оскільки територіально вони склали «козацький пояс», який тягнувся від Бугу й Дніпра через Дон, Волгу до Яіка й Тереку. В силу історичних обставин цей «козацький пояс» опинився у політичному тілі Російської імперії, яка послідовно від XVIII ст. реалізовувала стратегію поглинання козацьких спільнот. Тож чи вони були приречені на знищення від початку існування, чи в період оформлення вже були генетичною частиною російського суспільства, яка тяжіла до повернення у своє «лоно» і тому неминуче мала бути ліквідована без супротиву. На думку автора, порівняльний підхід у козакознавчих студіях

має значний потенціал для поглибленого розуміння специфічних рис кожної з козацьких спільнот, уявлення про причини й наслідки спільного християнського коріння, еволюцію цих козацьких формацій. Віддаючи належне напрацюванням попередників і наголошуючи на своєчасності подібного порівняльного аналізу явища, автор вважає, що перші спроби порівняти козацькі формації здійснювалися ще в середині XIX ст., хоча серйозні заявки на синхронне дослідження козакотворення на теренах Східної Європи здійснені Т. Штьоклем. Лише наприкінці XX ст. питання про спільну природу чи паралелі між різними козацькими формаціями почали турбувати українських, російських, польських та англомовних істориків. Певний час, зауважує В. Брехуненко, переважала стратегія дослідження історії «свого» козацтва, тож власні стереотипи часто тяжіли до висновків, які не додавали новизни до розуміння соціальної, етнічної, ментальної історії козацтва та нав'язували моделі й проєкції пізнішого часу і попередньої історичної доби.

До безумовних здобутків автора належить структура монографії, яка відображає наукову концепцію дослідника, побудовану на залученні першоджерел. Позитивно характеризує книгу об'ємна бібліографія із залученням англомовних, російських, польських видань. Наукова вартість зростає через глибоке опрацювання джерельних комплексів з архівів сусідніх європейських країн. Більшість з них вводяться до наукового обігу автором вперше.

Професор В. Брехуненко поставив за мету здійснити порівняльний аналіз еволюції козацтва українського, донського, волзького, терського, гребінського та яйцького як специфічних козацьких спільнот на Степовому Кордоні Європи. Робота складається з чотирьох частин, структурно пов'язаних між собою. У першій частині автор розкриває зміст теорії Великого Кордону – «тези пограниччя» як важливого методологічного засобу вивчення української історії, з'ясовує типологію Степового Кордону на тлі інших світових Великих Кордонів. Поняття Степового Кордону, яке на сьогодні закріпилося в українській історіографії, дає можливість глибше проникнути у розуміння специфічних рис розвитку козацтва й українського суспільства в цілому. Але, наголошує історик, не дивлячись на наявність спільних для Великих Кордонів чинників як-то: природно-кліматичного, географічного, він мав певні відмінності в динаміці, зміні координат, наявності природних багатств, у рівні міграційних процесів. Степовий Кордон складався фактично з декількох подовжніх кордонів – українського, донського, волзького та північнокавказького – та мав певні типологічні відмінності, головною серед яких є інтеграційна.

Велику увагу науковець приділяє дослідженню особливостей генези, етнічного коріння й соціальної стратифікації названих козацьких спільнот. На самоідентифікацію козацтва вплинула початкова основа, на якій сформувалася та чи інша козацька формація, «соціальний родовід» козацтва. Ступінь наповнення вихідцями з різних суспільних чи етнічних груп не тільки вплинув на початковий етап оформлення козацтва, але й заклав підвалини для

вироблення світоглядних орієнтирів, системи цінностей, контактів з сусідами. Далі автор розглядає питання внутрішньої самоорганізації козацьких громад, функціонування Війська як військово-територіальної структури, рівень самоідентифікації, наявність певних спільних та специфічних рис і генези їх розвитку. Значний обсяг інформації, що міститься у цій частині, торкається соціальної структури козацького суспільства, кількісних характеристик козацтва. Особливо цікавим видається розділ, присвячений внутрішньому поділу козацьких спільнот та взаємодії між складовими частинами українського (запорозького і городового) та донського (низового і верхового) козацтва. Еволюція окремих інститутів таких як козацькі ради, інститут «провідників», «гетьманів», «старших», притаманних різним моделям козацьких спільнот, які склалися, очевидно, на межі XVI-XVII ст. та продовжили своє існування в наступні періоди, теж розкривається на ґрунтовній доказовій базі. Досить рідкісним для сучасної історіографії є звернення професора В.А. Брехуненка до проблеми конфронтаційних та позаконфронтаційних контактів козацьких спільнот з мусульманськими сусідами. Досліджується уявлення про «вітчизну», «козацьку землю», «народ руський», «людей лицарських», про систему визнання патронату певного правителя та взаємодію з ним, а також стратегія козацтва у захисті традиційних цінностей християнського світу.

Наукова монографія В. Брехуненка ґрунтовно простежує типології, ідентичні та відмінні риси, базові характеристики козацьких спільнот, обстоює думку про реальний внесок козацтва у факт існування Степового Кордону. Цікаві наукові висновки разом із наведеною значною за обсягом новою інформацією мають спонукати до подальших наукових дискусій, сприятимуть розширенню історичних знань широкого загалу тих, хто вивчає українську історію.

Надійшла до редколегії 22.06.2011 р.